

Н. Ж. НУРПЕЙСОВ

70–80 ЖЫЛДАРДАҒЫ ӘДЕБИ СЫН ЖӘНЕ М.ҚАРАТАЕВ ШЫГАРМАШЫЛЫҒЫ*

Соғыстан кейінгі кезеңде партиялық қыралықтың арқасында Е.Ысмайлов, Қ.Жұмалиев, Қ.Мұхаметханов, Б.Кенжебаев, Т.Нұртазин, Ә.Қоңыратбаев т.б. қуғын-сүргінге түсті. Дегенмен де талайды бастан кешірген қазақ әдеби сыны бұл түста да әдеби ой толғамдарының негізділігімен ерекшеленді. Ал жеке басқа табынушылық өшкере-

ленгеннен кейінгі уақытта қазақ әдеби сыны жанданып, кең арнаға түсті. Оны ғалымдық пен сыншылық тізгінің қатар ұстаған А.Нұркаторов, С.Кирағаев, М.Базарбаев, З.Қабдолов, Р.Бердібаев, Т.Кәкішев, Б.Сахариев, Ә.Дербісалиев, Н.Ғабдуллин, Ә.Нарымбетов, Ш.Елеуkenov, Ш.Сәтбаева, т.б. ғалымдар кең өріске салып одан әрі дамытты. Олар

жайында: «Бұл толқын – кешегі қаламгер үстазда-рының жазықсыз құрбан болғанын білген, өздері де етеп саясаттың содырлығын көрген әдебиеттанудың ақсап жатқан тұстарын аңғарған жастар еді. Олардың лек-легімен әдебиеттануға келуіне бір жағынан халықтың рухани өрлеуі себепші болды», – дейді.

Сонымен көркем сынның үлгітік тарихына көз жүгіртсек, 1920–1930-жылдары түрпайы социологиялық сынның біржактылығынан біраз зардалтар шеккеніміз рас. Сондықтан да: «50–60-жылдардағы әдебиеттану мен сында біраз даму қарқыны байқалды. Алайда бұл сала кемшіліктен ада емес еді. Әдебиетші сыншылар XX съезден кейін жеке басқа табынушылықты, саясаттың әдебиетке тигізген әсерін аракідік сынай отырып, өздері сол саясаттан тыс қала алмады», – делінеді [1.230].

60-жылдардың орта шенінде көркем сынға дәстүр жалғастығын игере отырып, Ә.Кекілбаев, М.Әуезов, А.Сүлейменов, Р.Нұргалиевтер келсе, 60-жылдардың аяғы мен 70-жылдардың басында сын әлемі З.Серікқалиев, Т.Тоқбергенов, С.Әшімбаев, Б.Сарбалаев, Ж.Дәдебаев, Т.Жұртбаев, Т.Мамасейтов, К.Ергөбек, Б.Ыбырайымов т.б. толықты. Бұл сыншылар өздерінен бұрынғы көркем сынның ең озық үлгілерін, шеберлік-стильдік қырларын шығармашылықтарымен жете игерді.

Бұгінде қазақ әдебиеті сынның тарихы мен ғылыми жан-жақты даму үстінде. Қазақ әдебиеті сынның теориялық мәселелері, сынның тарихы белгілі бір дәрежеде жүйеленіп, ғылыми тұрғыдан нақты сараланған десек, қазақ әдебиеті сынның тарихын жасауда Т.Кәкішевтің, сынның теориялық мәселелерін топшылауда Д.Ысқақұлы еңбектерінің маңызы зор.

Қазақ әдеби сынның тарихына көз жүгіртсек, тұтас бір кезенді қамти зерттеу құбылысы мол байкалады. Ал бұгінде қазақ сыны профессионалдық дәрежеге жеткен кезде өрбір сыншының қаламынан шыққан зерттеу еңбектердің көркемдік сапасын ажырату, талдау, таразылау бұғінгі күннің сұранысы екені дау туғызбайды. Сондықтан қазақ әдебиеті сынның әрқылы кезендерінде рухани дамуымызға, мәдени өркениетке, үлттық дәстүрге, үлттық жан дүниемізге өз шығармаларымен айтулы үлес қосқан сыншыларымыздың туындыларын зерттеп, олардың әдеби сындағы орнын, сыншылдық қолтаңбасын ажыратып, бағасын беру қажеттілігі туды.

Қазақ әдеби сынны туралы сөз еткенде қазақ сынның белгілі маманы Мұхаметжан Қаратасытың әдеби сынға қосқан үлесін атамай өтү мүмкін емес.

Біз бұл мақаламызда қазақ әдеби сынның 70-жылдар кезеңінде М.Қаратасытың жазған әдеби сын еңбектерінің қазақ әдеби сын тарихында алатын орнына тоқталмақпаз.

М.Қаратасытың бұл кезеңде жоғарыда атап көрсеткеніміздей, «Әдебиет және эстетика» (1970), «Революция рухымен» (1979), «Ізденіс іздері» атты үш әдеби сын зерттеулерін оқырман қауымға ұсынады.

Әдебиеттің теориялық мәселелері төнірегінде, жазушылық стиль, стильдік ағым, оның әдіске қатысы сияқты проблемалар туралы М.Қаратасытың 70–80-жылдары кең көлемде проблемалық мәселелер көтерді. Сыншы М.Әуезов, F.Мұсірепов, F.Мұстафин, Ә.Нұрпейісов, I.Есенберлин, М.Иманжанов, О.Сүлейменов, Ә.Әлімжановтардың шығармашылық портреттеріне арналған «Занғар дарын», «Жайсан талант», «Зерделі суреткер», «Дала шапағаты», «Ғасырлар үндесуі», «Көркем шежіре», «Ұлытау ұланы», «Самғай берсін, жас қыран» еңбектері сол тұстағы қазақ әдеби сынның шығармашылық портреттердің биік үлгісі болды. Әсіресе, О.Сүлейменовтың шығармашылық қырын танытуға арналған «Самғай берсін, жас қыран» М.Қаратасытың сыншылдық қырағылығын, тынысын таныттын елеулі еңбектердің бірі болды. Сонымен қатар аға сыншы М.Қаратасытың «Қан мен тер қалай аяқталды?», «Қыранша қақса қанатты», «О чем плачут степные богатыри» деген мақалалары сол кезеңдерінде танылды.

М.Қаратасытың әдеби сын зерттеу еңбектері өз тұсында биік бағасын алып «Асулар алда» (1973) атты әдеби сын еңбекі үшін Қазақ ССР Мемлекеттік сыйлығын иеленсе және сыншының бұл кезеңде үш томдық тандамалылар жинағы шығып, қазақ әдеби сынның үлкен үлес болып қосылды. Бұл еңбектер 70–80-жылдардағы қазақ әдеби сынның шығып, қазақ әдеби сынның үлкен үлес болып қосылды. Бұл еңбектер 70–80-жылдардағы қазақ әдеби сынның шығып, қазақ әдеби сынның үлкен үлес болып қосылды.

Д.Ысқақ сыншының «Асулар алда» деген еңбекі туралы: «Улкен сыншымыздың бұл еңбекі бұгінгі қазақ әдеби сынның биік өресін көрсететін татымды туындылардың бірі» [2.11], – деп атап көрсетеді.

Ол тұста сыншылардың одактық деңгейде көрініп, биік трибунадан сөйлеуі басты жетістіктердің бірі болса, М.Қаратасытың қазақ әдебиетінің мәселелерін қазақ, орыс тілдерінде бірдей жазып, одактық деңгейде қазақ әдебиетінің жай-күйі туралы пікір білдіруші бірден-бір сыншылардың бірі болды.

С.Әшімбаев «Сыншыл ой туралы» деген мақаласында М.Қаратасытың сыншылдық келбеті жайлы:

«Тау биіктеген сайын көлеңкесі де ұзара түседі» деген сөз бар екен. Осы сөз творчествоға да қатыстығой дейміз. Яғни, творчестволық табыспен қатар кемшіліктің болуы занды. Өйткені, табыс бар жерде кемшілік те ақырат» [3.19] – дейді. Қазақ сынының көшбасшысы М.Қаратаевтың 70–80-жылдардағы әдеби сынына берілген бұл баға – объективті баға.

М.Қаратаев – әдебиеттің ең бір қын жанрында тыныссыз еңбек етіп, сынның әдебиеттанудағы дербес орнын қалыптастырған тұлға.

Жалпы М.Қаратаевтың әдеби сыншылық еңбегі туралы 70–80-жылдардың өзінде аз сөз болған жоқ. Әдеби сын жанрының өрістеуін сөз еткен сол тұстасы әрбір еңбекте сыншының еңбектері биік тұрғыдан бағаланған. Мысалы, С.Қирабаев, Р.Бердібаев, Ш.Елеуkenов, С.Әшімбаев, Д.Ысқақ, Т.Токбергенов т.б.

Партияның «Көркем әдеби сын туралы» қаулысынан кейін жазылған М.Қаратаевтың «Революция рухымен» сол кезеңнің рухымен жазылған еңбектердің бірі. Еңбектегі «КПСС XXI съезінен туған ойлар», «Партиялық принцип, партиялық қамқорлық», «Өрлеу іздері» деген мақалалардан сол тұстың идеологиясының исі анқыды. Мұнда сыншы әдебиет пен өнерге мәдениеттің дамуына партияның жасап отырган қамқорлығы сияқты мәселелерді үлкен толғаныспен жазады.

Әрине, сол кезеңнің іргелі оқиғасына арналған бұл қаулының әдеби сынды өрістетудегі маңызы мен мәні туралы шабыттана жазбаган сол тұста сыншы кемде-кем десек, соның көшбасында М.Қаратаевтың сынни еңбектері тұрған сияқты.

Сыншы қаламгерлердің шығармашылық өсуін, сыншылардың жаңа еңбектерін қарастыра отырып, оның негізгі бағыт-бағдарына шолу жасағанда академик М.Қаратаев бұл шығармашылық өрістеуді шығармашылық өкілдерінің партиялық қамқорлыққа берген жауабы тұрғысынан бағалайды.

Әрине, заман талабына, уақыт үндестігіне сайжазылған бұл еңбектердің бүгінгі күн тұрғысынан қарағанда да қазақ әдеби сынның тарихында өз еншісін алары анық.

М.Қаратаевтың еңбектері сыншының өзінің өмір сүріп, әдебиетке араласқан кездегі әдеби қоғамдық көзқарасының эстетикалық мұрат-мақсаттарының көрінісі. Бұл еңбектерде сол дәүірдегі әдебиет дамуының негізгі бағдары мен тенденциялары айқын аңғарылады. Сыншының «СОКП ХХҮ съезінен туған ойлар», «Партиялық принцип, партиялық қамқорлық», «Өрлеу іздері» еңбектері осыны аңғартады. Мұнда сыншы СОКП Орталық Комитетінің ХХҮ съезінің материалдары мен 1972 жылғы әдеби көркем сын туралы қаулыны өз мақалаларында сындағы басты идеолог ретінде әдеби дамудың негізгі бағыт-бағдарларына шолулар жасай отырып талдайды. Сондықтан да, кейбір мақалаларда шолу сарнының басымдылығы жеке объектилік талдаудан ғөрі жалпылаулық басым.

Сонымен қатар аға сыншы бұл әдеби сын зерттеу еңбектерінде «Революция рухымен» (1979) әдебиеттер арасындағы шығармашылық байланысты, мысалы «Шығыс жұлдызы», «Шолохов және Қазақстан» сияқты мәселелер төнірегінде де Фирдауси шығармашылығының өлемдік әдебиетте алатын орны, Шолохов пен қазақ жазушыларының шығармашылық байланыстары тұрғысында маңызды ой пікірлер түйіндейді.

М.Қаратаевтың «Көркемдік көрінісі» деген әдеби сын зерттеуінде аға сыншының қазақ қаламгерлерінің творчестволық портретін жасау оның сыншылдық талдау үлгісінің ерекшелігін танытады.

ӘДЕБИЕТ

1. 40–50 жылдардағы және 60 жылдардағы қазақ әдебиеті. 2-кітап. Алматы: Ғылым, 1998.
2. ІІсқақұлы Д. Сын сымбаты. Алматы: ҚазАқпарат, 2001.
3. Әшімбаев С. Парасатка құштарлық. Алматы: Жазушы, 1985.
4. Қаратаев М. Ізденіс іздері. Алматы: Жазушы, 1984.